

MAKTABGACHA TA'LIMDA NUTQ RIVOJLANTIRISH FAOLIYATINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Karimova Shoirax Baxtiyarovna

Qo'qon davlat universiteti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17547922>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ravon nutq tushunchasi va uni rivojlantirish vazifalari, ravon nutq mohiyati, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni ravon nutqqa o'rgatish, til tafakkur quroli va muomala vositasi masalasining ilmiy nazariy ahamiyati, uni o'rganilganlik darajasi va hozirgi vaqtdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: ravon nutq, dialog, muloqot, muomala, individuallararo, ichkiindividual, utuminsoni, akustik va artikulyatsion jihat, imitatsiya metodi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятие беглой речи и задачи ее развития, сущность беглой речи, обучение детей беглой речи в дошкольных образовательных организациях, научно-теоретическая значимость вопроса о языке как орудии мышления и средстве коммуникации, освещен уровень ее изученности и ее значение в настоящее время.

Ключевые слова: диалог, общение, взаимодействие, межличностное, внутрииндивидуальное, универсальное. акустико-артикуляционный аспект, метод имитации.

Annotation. In this article, the concept of fluent speech and the tasks of its development, the essence of fluent speech, teaching children to fluent speech in preschool educational organizations, the scientific theoretical importance of the issue of language as a tool of thinking and a means of communication, the level of its study and its importance at the present time are highlighted.

Key words: speech, dialogue, communication, interaction, interpersonal, intra-individual, universal. acoustic and articulatory aspect, imitation method.

Til millatning noyob xazinasini bo'lib doimo og'zaki va yozma holda, namoyon bo'lgan. Boy, yorqin, maroqli nutq so'zlayotgan kim bo'lishidan qat'iy nazar, nuri hisoblanadi. Tilning oliyjanob imkoniyatlar nutq orqali nutq jarayonida ochiladi. Nutq bo'lmas ekan tilning cheksiz imkoniyatlari yuzaga chiqmay qolaveradi. So'z va g'azal sultoni A.Navoiy til va nutq munosabatlarini shunday izoxlaydi. «Til shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir. Agar nutq noma'qul bo'lib chiqsa tilning manfaatidir».

Demak. Til qanchalik zo'r bo'lmasin, u nutq uchuun qurol sifatida xizmat qilar ekan. Uning kuch, qudrati nutq jarayonida namoyon bo'lar ekan. Agar til o'q bo'lsa, nutq kamondir. O'qning qudrati, kamonning qudratiga ham bog'liq.

Ta'lim muassasalarida o'qitish ikki shaklda amalga oshiriladi: a) erkin nutqiy muloqotda; b) maxsus mashg'ulotlarda. Dialog ko'proq erkin nutqiy muloqotda paydo bo'ladi va u bolalar lug'atini boyitishning talaffuzga oid grammatik ko'nikmalarini tabiiy ravishda rivojlantirish bazasi, ravon nutq ko'nikmalariga ega bo'lish bazasi hisoblanadi. Dialog maxsus mashg'ulotlarda o'qitiladi (oyiga 1-2 ta mashg'ulot); Ta'lim muassasalarida bo'lib turgan vaqti mobaynida bola erkin muloqotda pedagog va boshqa bolalar bilan muloqotga kirishadi. Uyda esa

kattalar bola bilan turli mavzularda dialogga kirishishlari lozim. Dialogik nutqni (yoki og'zaki nutqni) o'rgatish odatda suhbat shaklida, ya'ni kattalar bilan bola o'rtasida hamda bolalarning o'zlari o'rtasida fikr almashish shaklida ro'y beradi.

Dialogik ravon nutqni rivojlantirishga doir maxsus mashg'ulotlar suhbat metodi (suhbat) va imitatsiya metodi asosida o'tkaziladi. Mazkur metodlar ko'pincha quyidagi usullar yordamida amalga oshiriladi:

Tayyorgarlik suhbat (so'zlashish) usullari;

Teatrlashtirish usullari (imitatsiya, qayta aytib berish).

Tayyorlangan suhbatning quyidagi vazifalari mavjud:

To'g'ridan-to'g'ri bolalarni suhbatlashishga, ya'ni suhbatdoshi so'zlarini bo'lmasdan tinglash, luqma tashlash uchun qulay paytni kutgani holda o'zini tutib turish, suhbatdoshi uchun tushunarli qilib so'zlash;

Yo'ldosh – talaffuz va grammatik ko'nikmalarni mashq qilish, ma'lum so'zlar ma'nosini aniqlashtirish.

Suhbat jarayonida tarbiyachi savollar, topishmoqlar, badiiy so'z kabi turli usullardan foydalanadi. Bu usullarning barchasi suhbat paytida bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yo'naltirish, nutqiy muloqotni ta'minlash, bolalar fikrlarini, ularning diqqat-e'tiborlarini, xotiralarini, emotsiyalarini faollashtirishga yordam beradi.

Ravon nutq mohiyati. Maktabgacha yoshdagi bolalarga nisbatan nutqning ikki shaklini – dialogik va monologik shakllarini ko'rib chiqish lozim. *Dialog* ikki yoki bir necha so'zlovchining biron-bir vaziyat bilan bog'liq mavzudagi fikrlarining almashinuvi bilan tavsiflanadi. Dialogda, yuklamalardan foydalanilgan holda, sintaksik jihatdan sodda bo'lgan darak, undov (iltimos, talab), so'roq gaplarning barcha turlari namoyon etilgan. Til vositalari imo-ishoralar, mimika bilan kuchaytiriladi. Tarbiyachi shunday vaziyatni yaratishi kerakki, unda bolalar turli xil til vositalaridan foydalangan holda dialog tuzish – so'rash, javob berish, tushuntirish, iltimos qilish, luqma tashlash va h.k. zaruratiga duch kelsin. Ushbu maqsadda bolaning oiladagi, maktabgacha ta'lim muassasasidagi hayoti, uning do'stlari va kattalar bilan munosabatlari, uning qiziqishlari va taassurotlari bilan bog'liq turli xil mavzularda suhbat o'tkazishdan foydalanish lozim. Aynan dialogda suhbatdoshni tinglash, savollar berish, mazmundan kelib chiqqan holda javob berish qobiliyati rivojlanadi. Qayd etilgan malaka va ko'nikmalar monologik nutqni rivojlantirish uchun ham zarurdir. Tengdoshlar bilan dialogik muloqotni yo'lga qo'yish uchun kooperativ tushdagi faoliyat muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur faoliyat asta-sekinlik bilan shakllanadi. Dastlab bolalar ro'y berayotgan hodisalarni sharhlagan holda, yaqinda turib harakat qiladilar. Ushbu vaziyatda nutq tengdosh bolaning mavjud bo'lishi va u bilan so'zlashish imkoniyati orqali rag'batlantiradi hamda u o'z faoliyatini rejalashtirish va tashkil etish, shuningdek, ijtimoiy muloqot o'rnatish funksiyasini bajaradi. Bolalar o'rtasidagi muloqot asosan amaliy xususiyatga ega. Dialog ko'pincha shunday shaklga olib boriladiki, bunda bola sherigining qisqa luqmalariga harakat bilan javob beradi yoki ro'y berayotgan hodisaga nisbatan o'z munosabatini nonutqiy vositalar yordamida ifodalaydi. Ular orqali bolalar bir-biriga e'tibor berishni, do'stlarini tovushidan bilib olishni, tashqi ko'rinish detallarini sezishni, nutqiy muloqot qilishni o'rganadigan ko'plab xalq o'yinlari mavjud. Dialog muloqotini yo'lga qo'yish uchun stol o'yinlari va chop etilgan («loto», «domino») o'yinlardan foydalanish tavsiya etiladi. Juft bo'lib o'ynashda bolalar dialogik hamkorlik qilish usullarini: navbatga rioya qilish, bir-biriga xushmuomalalik bilan murojaat qilish, o'z nuqtai-nazarini dalil-isbotlar bilan himoya qilish, fikrlarini sherigi bilan muvofiqlashtirishni o'rganadilar. Bunday o'yinlarda

biluvchanlikning asosi sifatida nutqiy topshiriqlarning har xil turlari ishtirok etishi mumkin, masalan: berilgan tovushli so'zlarni tanlab olish, akustik va artikulyatsion jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan tovushlarni tabaqalashtirish, umumlashtiruvchi nomlarni tasniflash, rasmlar turkumi asosida birgalashib hikoya qilish va h.k.

Bolalarda ravon nutqni rivojlantirish maktabgacha ta'lim muassasasining asosiy vazifasi hisoblanadi, maktabgacha yoshning nihoyasiga kelib bola kattalarga xos bo'lgan og'zaki nutqning asosiy shakllarini egallashi, ya'ni ravon nutqning ikki shakli – dialogik va monologik nutqni egallab olishi shart. Maktabgacha ta'lim muassasasining vazifasi bolalarda ravon so'zlashuv nutqni (dialogik nutq) va monologik nutqni rivojlantirishdan iborat. So'zlashuv nutqini shakllantirish vazifasi ko'p qirrali. Maktabgacha bosqichdagi kichik yoshli bolalarda ularga qaratilgan nutqni tinglash va tushunish, bir-birini tinglash, savollarga javob berish va o'zi ham savollar berishi, suhbat mavzusi bo'yicha izchil javob berish qobiliyati shakllanadi.

Nutqning ushbu ikki turlari o'rtasidagi farq matn ichidagi gapning mantiqiy aloqa turi bilan belgilanadi. Monolog doimo vaqtli yoki sabab-oqibatli aloqada bo'ladigan (bir-biriga nisbatan) borliq faktlari haqida xabar qiladi.

Vaqtinchalik aloqa ikki tomonlama bo'lishi mumkin: faktlar haqiqatdan ham bir vaqtdalik yoki ketma-ketlik munosabatlarida bo'lishi mumkin.

Bir vaqtning o'zida mavjud bo'ladigan faktlar haqidagi xabarlar tavsif deb ataladi. Faktlar ketma-ket keladigan xabar **bayon qilish** deyiladi. Sabab-oqibatli munosabatlarda bo'lgan faktlar haqidagi xabarlar esa **mulohaza** deb yuritiladi.

Ilk yoshda bola ravon nutqni eshitadi. dastlab bu unga nisbatan aytilgan luqmalar, so'ngra esa ertaklar, hikoyalar, kattalarning monologik nutqlari bo'ladi.

Ravon nutqdan til elementlari - tovushlar, morfemalar, so'zlar, gaplarni ajratib olar ekan, bola ravon matnda har bir til elementining o'rnini eslab qoladi, bu esa ilk yoshdan boshlab nutqdan oldingi mashqlar boshlanadigan til sezgilarini rivojlantirish jarayonini tashkil etadi.

Ma'lumki, ravon nutqda bolalarning boshqalar bilan voqea-hodisalar ta'siri natijasida o'zaro munosabati, aloqasi ifodalanadi. Bu ifoda bir yoki bir necha jumalalarda o'z aksini topishi mumkin. Ravon nutqning shakllanishida bolaning tevarak-atrof bilan munosabati, muomala shakli katta rol o'ynaydi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda ravon nutqni rivojlantirishda ancha-muncha tajriba, malaka va ko'nikmalar mavjud bo'lganligini hisobga olib, ularda ravon nutqni shakllantirishda, avvalo, ertaklar matnini tinglashda nimalarga e'tibor berishimiz kerakligini aniqlab olishimiz zarur. Bular, avvalo, ona Vatan haqida dastlabki tasavvurlarni shakllantirishdan boshlanadi. Unda «Maktabgacha ta'lim muassasalarilari uchun dastur»da bolalarni buyuk siymolar, sarkardalar, ulug' mutafakkirlar haqida bilim berish nazarda tutilgan. Ana shularning barchasi bolalarning milliy qadriyatlarimiz haqidagi bilimlarini aniqlash, mustahkamlash va kengaytirish asosida ravon nutqni rivojlantirishga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni ijodiy hikoya tuzishga o'rgatish:

Mavzu: «Men yoqtirgan fasl»

Maqsad: Shaxsiy tajribaga asoslanib ravon nutqni rivojlantirish mantiqiy rivojlanib boruvchi hikoya tuzish qobiliyatlarini rivojlantirish.

Vazifalar: Shaxsiy hayot (tajriba)dan tugallangan hikoya tuzish malakasini shakllantirish.

Sabzavot va mevalar bo'yicha lug'atini faollashtirish, topishmoqlar mazmuniga tushunishga o'rgatish.

Maqoldagi so'zlarni aniq va burro aytish.

Kutilayotgan natijalar: Shaxsiy hayot (tajriba)dan tugallangan hikoya tuzish malakasi shakllanadi.

Hikoya to'qishga qiziqish uyg'onadi.

Topishmoq, maqollar mazmunini tushunib oladilar.

Kerakli jihozlar: To'rt faslga oid katta rasmlar.

To'rt faslga oid qirqma rasmlar.

Mashg'ulotning borishi. Tarbiyachi: Bolalar hozir qanday fasl? (Qish) Qish faslida qanday o'zgarishlar ro'y beradi? Sizga qaysi fasl ko'proq yoqadi? Nima uchun yoqadi? Bugun biz «**Men yoqtirgan fasl**» mavzusida qisqa va tugallangan hikoya tuzishni o'rganamiz. Kelinglar, bolalar hozir biz kichik guruhlariga bo'linib olamiz.

- Bir yilda nechta fasl bor? (4ta fasl)

- Demak biz to'rt guruhga bo'linamiz.

Bolalar guruhlariga bo'linish uchun bahor, yoz, kuz va qish fasllari tasvirlangan suratlarning qirqma bo'laklarini oladilar. Ular o'z fasllariga tegishli tasvirlarning qirqma bo'laklarini yig'ish bilan guruhlariga bo'linib oladilar. 1-guruh bolalari bahor faslini, 2-guruh bolalari yoz faslini, 3-guruh bolalari kuz faslini, 4-guruh bolalari qish faslining qirqma bo'laklarini yig'adilar. Natijada har bir guruhda katta fasl tasviri hosil bo'ladi. Har bir guruh o'z fasllari haqida hikoya tuzishlari kerak. Hikoya yakunida shu fasl haqida she'rlar, topishmoqlar aytishlari mumkin.

Bolalar hikoya tuzishda qiynalsalar tarbiyachi hikoya namunasini beradi.

Tarbiyachi: Men uchun sevimli fasl kuz. Kuzda shamol g'ir-g'ir esib turadi. Osmon toza va beg'ubor bo'ladi. Bog'larda kuzgi mevalar pishib yetiladi. Paxtazorlarda paxtalar oppoq bo'lib ochiladi. Dala va bog'larda ish qizg'in bo'ladi. Mevalar teriladi, kartoshka, piyoz, sabzi kabi sabzavotlar birin-ketin kovlanadi. Paxtalar teriladi.

Bolalarning tuzgan hikoyalari bo'yicha guruhlar taqdimoti o'tkaziladi. Har bir guruhning tuzgan hikoyalari tinglanadi va rahbatlantiriladi.

Tetiklashtiruvchi mashqlar

Quyosh

Erta tongda

Quyosh turib

Bolalarni erkalaydi,

Boshlarini silaydi.

Bilaklar ichki tarafi bilan bir-biriga tekkiziladi. Barmoqlar quyosh nurlari kabi keng yoyilgan holatda bo'ladi.

Tarbiyachi bolalarga fasllar haqida maqollar aytirib mashg'ulotni tugatishi mumkin.

1. Qish g'amini yozda ye.

2. Bahorgi harakat - kuzgi barakat.

3. Yozgi mehnat - qishgi rohat.

4. Yer haydasang kuz hayda,

Kuz haydamasang yuz hayda.

Bolalar bilimini tekshirish va mustahkamlash uchun savollar :

1. Bir yilda nechta fasl bor?

2. Siz qaysi faslni yoqtirasiz?

3. Mehnat haqida maqollar aytib bering.

Til millatning noyob xazinasi bo‘lib doimo og‘zaki va yozma holda namoyon bo‘lgan. Boy, yorqin, maroqli, nutq so‘zlayotgan kim bo‘lishidan qat’iy nazar, uning nuri hisoblanadi. Tilni oliyjanob imkoniyatlari nutq orqali, nutq jarayonida ochiladi. Nutq bo‘lmas ekan tilning cheksiz imkoniyatlari yuzaga chiqmay qolaveradi. So‘z va g‘azal sultoni A. Novoiy til va nutq munosabatlarini shunday izoxlaydi. «Til shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir. Agar nutq noma’qul bo‘lib chiqsa tilning manfaatidir».

Demak. Til qanchalik zo‘r bo‘lmasin, u nutq uchuun qurol sifatida xizmat qilarkan. Uning kuch qudrati nutq jarayonida namoyon bo‘lar ekan. Agar til o‘q bo‘lsa, nutq kamondir. O‘qning qudrati, kamonning qudratiga ham bog‘liq.

Buyuk bobomiz A. Novoiy so‘zga shunday baho berganlar.

«So‘zdirki, nishon berur o‘likka jondin,

So‘zdirki, berur jonga xabar jonondin.

Insonki so‘z ayladi judo hayvondin,

Balki, guhari sharifroq yo‘q ondin».

Qadimgi sharq pedagogikasining ajoyib asarlaridan biri «Qobusnoma»da ham til va nutqqa alohida e’tibor berilganki, ular hozir ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmaganini ko‘ramiz. Kaykovus barcha hunarlar ichida so‘z hunari – notiqlikni a’lo deb biladi: «Bilinki hamma xunardan so‘z xunari yaxshi».

Shuning uchun ham kishi suxandon va notiq bo‘lishni takidlaydi. Muallif notiqlikni egallashning yo‘lini tinimsiz mehnat va o‘rganish deb uqtiradi.

Xulosa: Ma’lumki til inson aqli faoliyatining eng oliy va asosiy vositasidir. Chunki insonni boshqa jonzotlardan ajratib turadigan ham til emasmi?! Shunday ekan, inson aqliy faoliyatining eng oliy maxsullari tafakkur mevalari til, nutq orqali ro‘yobga chiqadi. Til tafakkur mahsulining hayotga tatbiq etilish vositasi bo‘luvchi qudratli quroldir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. 24.05.2023 yildagi PF-76-sonli “Ma’muriy islohotlar doirasida raqamli texnologiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni
2. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). Yangi O‘zbekiston – yangi taraqqiyot bosqichida. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti matbuot xizmati.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2707-sonli qarori, 2016-yil 29-dekabr.
4. G.M.Nazirova “Bolalarni maktabga tayyorlash metodikasi” “ Bookmany print” 2024. 386 bet
5. N.G Malikovna, EM Akilovna, SN Anvarovna, KD Bakhodirovna, ..[DETERMINING THE EFFECTIVENESS OF PRESCHOOL EDUCATION IN CHILD DEVELOPMENT: THE EXAMPLE OF MARKETING RESEARCH.](#) International Journal of Early Childhood Special Education 14 (5) 2022
6. NG Malikovna, M Gulnoza, I Mubina [MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA QO‘RQUVNI YENGISHDA ERTAK TERAPIYADAN FOYDALANISH](#) Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects (Spain) 2 ...
7. Г Назирова, И Саминова [МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ВОСПИТАННИКОВ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ](#) Академические исследования в современной науке 2 (24), 182-186

8. Г Назирова, Н Хакимова [ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИ-КРЕАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ВОСПИТАННИКОВ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ](#) Академические исследования в современной науке 2 (24), 187-191
9. NG Malikovna [REFLECTIVE ACTIVITY AS THE MOST IMPORTANT MECHANISM OF TRAINING FUTURE EDUCATORS](#) American Journal Of Social Sciences And Humanity Research 3 (10), 133-139
10. A.Z .Baxodirovna "[Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishda tasviriyl faoliyatning ahamiyati](#)", Science and innovation 3 (special issue 31), 34-37 2024y
11. AZ Baxodirovna "[Sharq matematik olimlarining asarlarida arifmetikaning rivojlanishi](#)", Science and innovation 3 (special issue 31), 455-460b 2024y
12. P.F.Миннуллина, А.Р Нуриева, З.Б.Азизова "[Подготовка будущих воспитателей в полилингвальном образовательном пространстве](#)" Science and innovation 3 (special issue 31), 88-91 2024y
13. A.Z.Baxodirovna, "[Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mehnatni tashkil etish shakllari](#)" Science and innovation 3 (special issue 31), 38-44 2024y
14. З.Б Азизова, З.А кизи Абдуразакова "[Болаларда халқ оғзаки ижоди воситасида миллий ғурур хиссини шакллантиришда оиланинг ўрни](#)" International conference of education, research and innovation 1 (2), 50-62 2023
15. Sh.Karimova PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF SOCIAL PEDAGOGICAL PRINCIPLES
[file:///C:/Users/Windows10/Downloads/Telegram%20Desktop/Каримова%20Ш.%20Импо фактор93-100.pdf](#)
16. Bulletin news in New Science Society International Scientific Journal 2024 Vol 1 Issue 3 Impact factor: 8.5 (Researchbib)
17. Sh.Karimova. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ АРТ-ТЕРАПИИ В РАБОТЕ С ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH OF PROBLEMS OF SCIENCE AND EDUCATION 2024 Paris, France
18. Sh.Karimova BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA AKMEOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA "Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal / <https://oac.dsmi-qf.uz> Volume 5 Issue 6 / December
19. Sh.Karimova PREPARING CHILDREN FOR SCHOOL EDUCATION GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Vol. 12, Issue 12 December (2024)